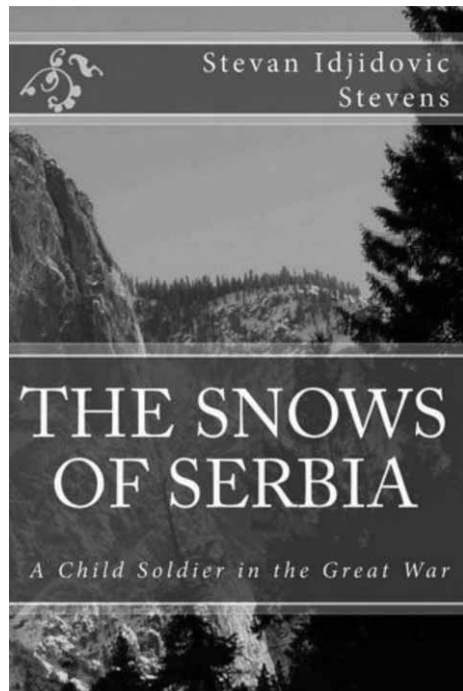

Гордана Илић Марковић
Одсек за славистику
Универзитет у Бечу

СНЕГОВИ СРБИЈЕ СТЕВАНА ИЏИДОВИЋА ИЗ ЈАРКА – ЈЕДНА МЛАДОСТ У ВЕЛИКОМ РАТУ

Stevens, Stevan Idjidovic, *The Snows of Serbia. A Child Soldier in the Great War*, Edited by Edith S. Stevens and Ernest W. Kimmel; printed in Germany by Amazon Distribution, GmbH, Leipzig 2012.

Први светски рат је однео многе дечије животе. На територијама које су се нашле на фронту, као што је то било са Краљевином Србијом од првих дана рата, деца су гинула у нападима као невинне цивилне жртве. Измучена глађу и хладноћом умирала су у збеговима или интернирана у логорима, или су, углавном изгубивши целу породицу, сама узимала оружје и постајала ратници. И у земљама на чијим територијама није било директних борби појављује се на хиљаде деце војника, углавном узраста од 14 до 16 година. Само у Великој Британији их је било око 250.000. Разлози дечака да се пријаве у војску или бар да то покушају треба у овим земљама тражити првенствено у утицају медија који су често користили и децу у пропагандне сврхе, апелујући на њихов патриотизам, али и у глади, која је већ од 1915. захватила целу Европу. У

Србији је превасходно реч била о деци која су, оставши без иједног члана породице, у окружењу војске налазила често једино решење да дођу до хране и бриге одраслих и да под њиховом заштитом преживе. Ретки су примери попут Станислава Сондермајера, шеснаестогодишњака из београдске породице интелектуалаца, који је понесен авантуризмом и патриотизмом пребегао без знања породице у ратно подручје и трагично погинуо већ у првој бици у којој се нашао, на Церу. Исидора Секулић му је посветила песму објављену у часопису *Дело* 1915: „Причао си да волиш Србију, Слободу и једног Принца. И с тобом заједно ја сам волела Србију, Слободу и једног Принца ... Али мали мој Сташко, ти узвишено дете овог доба, шта чини рана на врату, кад је срце твоје умрло без ране! ...” И поред овде израженог патриотског песничког тона у славу дечака, никада дете ратник није сматрано за нешто што је требало и смело да се деси – било који да су били разлози њиховог прикључивања војсци. О томе нам сведоче мемоарски војнички записи.

Снејови Србије нам доносе ратну судбину дечака из Срема. То је приповедање из веома ретке перспективе, из перспективе детета, Србина из Аустроугарске монархије. Тиме запис Стевана Иђидовића чини важан део у мозаику сећања на Велики рат. У његовој причи, стављеној на папир деценијама касније, нема бројног стања трупа. Борбе су ретко приказане. Иако су се временом на упамћено надоградили и размишљања и искуство одраслог човека, ипак је превасходно задржан једноставан присан приповедачки тон дечака. Од њега се одступа само у уводу, у којем је дат историјски преглед. Ово је искрен тестамент човека који на заласку свог живота, на наговор породице, приповеда своје дечаштво остављајући га у наслеђе својим ћеркама, а, захваљујући издању ове књиге, и широј читалачкој публици.

Рођен 1899. у селу Јарак у Срему, на Сави, граничној реци Аустроугарске монархије и Краљевине Србије, Стеван Иђидов (-ић добија поставши војник у српској војсци) наћи ће се у вртлогу рата као петнаестогодишњак. Као земунски гимназијалац проводи летњи распуст 1914. код својих у Јарку. Двадесет осмог јуна његов живот поприма други ток. Одлази на прославу Видовдана у цркву Раваницу у Врдник, у којој су се у то време налазиле мошти цара Лазара. Занимљиво је да у сећањима, насталим после толико година, и многи детаљи налазе своје место – описује окупљене Србе из разних крајева и Монархије и Србије, уочава њихов различит начин говора, одевања, певања. Усред прославе пролама се вест да је „неки Србин убио Франца Фердинанда у Сарајеву”. Присећа се своје прве помисли: „Зашто ли је од свих нација Монархије управо то морао бити Србин!” и наставља: „да је Лазар победио на Косову, не би било Видовдана, Србија би остала краљевина, Срби не би емигрирали у Аустрију као моји преци, не би било никаквог разлога да Аустрија окупира Босну и

Херцеговину и Србин не би тог дана убио војводу Франца Фердинанда”. Ова једноставност мисли је и једна од основних вредности књиге.

Прича о више пута премештаним моштима цара Лазара уводи у животну исељеничку исповест Стевана Стивенса. Иђидовић убрзо по доласку у САД 1921. године, како наводе штурни биографски подаци, мења презиме у Стивенс. Иза овог двадесетдогодишњака је тада већ један проживљен живот – одрастање у родном Јарку, пограничном месту Аустроугарске монархије, прекинути гимназијски дани у Земуну, губитак оца у првим данима рата, пребегивање у Србију, године проведене са српском војском на фронту, оболевање од тифуса, прелазак албанских брда, долазак на Крф, одлазак на школовање у Енглеску и повратак у родни Јарак, који је сада делом у новонасталој Краљевини Срба Хрвата и Словенаца и у којем се кратко задржава.

Књига је подељена у 17 поглавља која обухватају четворогодишњи период од убиства престолонаследника Франца Фердинанда до Стевановог повратка у родни Јарак по завршетку рата. Сазнајемо о променама које су погодиле српско становништво Аустроугарске монархије у доба Јулске кризе, када се на њега сручила сва кривња за атентат у Сарајеву – следе забране српске штампе и употребе ћирилице, хапшење виђенијих Срба, свештеника, наставника, професора и студената, одузимање њихове имовине. Објавом рата долази до мобилизације, а почетком августа у погранично место пристиже војска и три официра се усељавају у кућу његових родитеља. Од њих слуша о плановима за „Strafexpedition” у Србији и очекивану брзу окончавања рата. Драгоцено је његово сведочанство пред прву војну операцију Аустроугарске у Србији – надирање трупа преко Саве 12. августа 1914. и битке на Церу, коју овај дечак доживљава кроз повратак поражене војске, пуне осветничке мржње и плена који је у неколико дана покупила по разарању Шапца, те га нудила на продају у Срему. Бес после пораза на Церу се искалио над становницима Мачве и Јадра и српским становништвом Срема. Села су запаљена а сељани вешани, о чему имамо многа сведочанства, а најзначајније је свакако званични извештај швајцарског професора Арчибалда Рајса, објављен већ 1915. године. Спознаја да „наши војници пуцају на нас” дечаку Стевану била је болна, као и чињеница да војници и он говоре истим језиком. У трупама препознаје и свог бившег професора историје, због ког је својевремено прешао из Митровачке у Земунску гимназију. Дечачком радозналошћу и непромишљеношћу скрива се у шипражје, пење се на звоник цркве, одлази у школу препуну лешева војника „јер је жеља да види шта се догађа јача од свега осталог”. Једини страх који га прати је да „отац не сазна”.

Надирањем српских трупа у противофанзиви у Срем, Јарак се нашао на борбеној линији. Становништво не зна шта се догађа. Смењује се доминација

једне или друге војске на овој „ничјој земљи”. У септембру је убијен и Стеванов отац, а мајка са децом одлази у збег. Стеван се одлучује за бег препливавањем Саве у Србију. Од тада се његова прича поклапа са историјом Србије у Првом светском рату – прво у ослобођеном али опљачканом и уништеном Шапцу наилази на краткорочан мир, прикључује се српској војсци, оболела од тифуса, прелази у Ниш и коначно, по окупацији Србије у јесен 1915, са војском и избеглицама преживљава и српску голготу на путу за Крф. Записује имена особа које је сретао на свом путу, наводи места и време догађаја, што је додатна вредност овог сведочанства јер омогућава реконструкцију и уклапање његових мемоара у друга ратна сведочанства, било мемоарског, дневничког, извештајног или књижевног карактера. Фрагменти Стеванових сећања кореспондирају са садржајем приче Бранислава Нушића („Роман једног девојчета” у 1915. *Трагедија једног народа*) о девојци која болно препричава злочине над цивилним становништвом у Шапцу августа 1914; са приповетком „Непријатељево Св. Писмо” Вељка Петровића у којој Србин из Монархије, пребегао у српску војску, није радовнодушан када наиђе на палог аустроугарског војника; са мемоарским сећањима војника који су се нашли на фронту са противником исте нације, са сећањима дечака из Јадра, осмогодишњег Момчила Гавриловића, ког је војска примила у своје редове јер је изгубио све чланове породице, и са многим новинским извештајима.

Сусрета са аустроугарским заробљеницима приповедач се увек наново сећа – од првог помена августа 1914, посматрања њихових колона на српској страни док се још налазио у Јарку и радознано посматрао догађања преко реке, преко сусрета са њима у Шапцу и на путу кроз Србију, све до дељења исте судбине са аустроугарским заробљеницима које је српска војска повела са собом преко албанских брда. „Наше трупе нису рачунале са хиљадама заробљеника. Сретали смо неке од група заробљеника које је водио као чувар само један војник, а после су ишли у колонама и сами, без икакве пратње. ‘Пратите телефонску жицу и доћи ћете у Лазаревац!’ , говорено им је.” Стеван у њима не гледа Швабе, како их његови саборци називају. Он препознаје униформе и трупе којима припадају, загледа им лица, послушкује језик. У једној групи заробљеника препознаје свог рођака Обрада – „Обећао је да ћемо остати у вези. Никада се више нисмо чули. Кући се није вратио.” Трагедија Срба у обе сукобљене војске је испричана тихо, у само неколико реченица сећања на једну младост.

Детаљи којима обилују прикази с почетка рата, као и они из периода до доласка на Крф, губе се у даљем приповедању. У три предзадња поглавља на само мало више од 20 страна Иђидовић нам прича о свом боравку у Француској и школовању у Енглеској, да би задње поглавље из којег сазнајемо о повратку у Јарак свео на само четири стране. Остајемо ускраћени за спознају о његовој

судбини после рата у Краљевини СХС и разлозима који су га навели на одлуку да емигрира у САД. Његово село и на почетку Другог светског рата наново ће бити поприште крвавих догађаја у којима нестаје велики део његовог становништва. Стеван Стивенс умире у Пенсилванији 1981.

Овом књигом је још једном потврђено колико је важно саслушати и записати породично сећање, неговати културу сећања обичног човека. Остајемо захвални породици која је подстакла Стевана Иђидова/Иђидовића/Стивенса да нам остави причу о једном дечаштву у Великом рату.

Стеван Иђидов 1914. године